

аспірант кафедри англійської філології
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

СИМВОЛІЧНЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ «FEAR» У РОМАНІ-АНТИУТОПІЇ ВЕРОНІКИ РОТ «DIVERGENT»

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За визначенням академіка Д.С. Лихачова, когнітивна картина світу зафіксована у вигляді концептів, які утворюють концептосферу народу. Вчений був першим, хто почав використовувати термін «концептосфера» в науці. На його думку, чим багатша культура нації, її фольклор, література, наука, мистецтво, історичний досвід, тим багатша концептосфера народу [4, с. 5]. Поряд із концептосферою виділяють поняття «концепт», визначення якого є **проблемним** питанням у різних лінгвістичних напрямках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток когнітивної лінгвістики здійснили як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Дослідженню теорії концептології присвятили свої праці такі відомі науковці, як С.О. Аскольдов, О.П. Воробйова, М.М. Болдирев, В.І. Карасик, В.А. Маслова, В.Г. Ніконова, З.Д. Попова, Й.А. Стернін, О.О. Селіванова, Г.Г. Слишкін та інші. Незважаючи на значну кількість трактувань та варіацій терміна «концепт», загальна теорія концепту до цього часу недостатньо розроблена, що і є **актуальною** темою для дослідження.

Об'єктом нашого дослідження є художній простір сучасного молодіжного роману Вероніки Рот *Divergent*.

Предметом розвідки виступає художній концепт *FEAR*, експлікований у романі Вероніки Рот *Divergent*.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні символічного наповнення концепту *FEAR* у романі-антиутопії Вероніки Рот *Divergent*. Для досягнення мети потрібно виконати ряд **завдань**:

- 1) з'ясувати сутність поняття «художній концепт», визначити його структуру;
- 2) виокремити індивідуально-авторські тлумачення символів у романі;
- 3) дослідити символічне наповнення художнього концепту *FEAR*.

Варто зазначити, що одним із засновників вчення про концепт вважають С.О. Аскольдова, котрий у своїй праці «Концепт і слово» під цим поняттям розуміє «мисленнєве утворення, яке заміщує нам у процесі думання неозначену множинність предметів того самого роду» [1, с. 269]. Концепт, на його думку, не завжди є заміником реальних предметів, він може замінити певні частини предмета чи реальних дій [1, с. 270].

Поділяючи концепти на *пізнавальні* та *художні*, С.О. Аскольдов був першим, хто почав детальніше розмежовувати ці два поняття. Термін «художній концепт», на його думку, найкраще відображає результат складного процесу інтерпретації дійсного світу поетом або прозаїком у будь-якому жанрі художньої літератури. Його використовують як базову одиницю індивідуально-авторської свідомості. Здатність до художньої асоціативності, яку вчений порівнював із законом розвитку музичної мелодії, є однією з характерних ознак художнього концепту, оскільки визначає його художню цінність. За своєю природою художні концепти означають більше поданого в них змісту, і саме така асоціативна позамежність надає їм художню силу. Функція заміщення вважається однією з головних функцій. На думку дослідника, художній концепт «не є образ, або якщо і містить його, то випадково і частково. Проте він, безсумнівно, тяжіє насамперед до потенційних образів і також спрямований на них подібно до того, як і пізнавальний концепт спрямований на конкретні уявлення, що підпадають під його логічний «родовий» обсяг» [1, с. 275]. Художній концепт начебто заміщає образ, тому природа художнього освоєння світу вирізняється емоційно-експресивною маркованістю, особливим словесним малюнком, в якому яскраво виступають образи, експліковані вербальними знаками.

Для художнього концепту характерний ментальний характер, індивідуальність, психологічна складність, динамічність та потенційність, яка направлена на сферу заміщення. Ці концепти символічні, адже «те, що вони позначають, більше даного в них змісту та перебуває за їхніми межами» [1, с. 276].

В.Г. Ніконова доповнює типологію концептів С.О. Аскольдова, говорячи, що «художні концепти є базовими одиницями концептуальної картини світу письменника... і тому відрізняються від концептів культури та мовних концептів за кількома параметрами: за змістом і способом експлікації, обсягом та історичною мінливістю» [7, с. 115].

Відома дослідниця В.А. Маслова говорить про художній концепт у такому руслі: «По-перше, в основі зв'язку його лежить асоціація; по-друге, художній концепт включає в себе не лише потенцію до розкриття образів, а й різноманітні емотивні смисли; по-третє, художній концепт тяжіє до образів і включає в себе їх» [5, с. 33]. Як бачимо, в третьому пункті вона спирається на думку С.А. Аскольдова. В.А. Маслова вважає, що художні концепти «індивідуальні, особистісні, розмиті і психологічно більш складні; це комплекс понять, уявлень, почуттів, емоцій, іноді навіть вольових проявів, що виникають на основі художньої асоціативності» [5, с. 34]. Ці концепти містять індивідуальний характер, який проявляється в індивідуально-авторському світобаченні письменника, а також в індивідуально-емоційному сприйнятті художнього тексту читачем.

О.П. Воробйова розуміє під художніми концептами «багатовимірні утворення голографічної природи, що володіють потужним енергетичним потенціалом як джерелом емоційного резонансу в художньому сприйнятті» [2, с. 60].

Існуючи в певній ідіосфері, що є частиною художньої картини світу, зумовленій колом асоціацій митця, художні концепти наділені певним статусом. Вони виникають як натяк на можливі значення, як відгук на попередній мовний та культурний досвід людини, виражають при цьому індивідуальне осмислення предметів та явищ автором [2, с. 62].

В.І. Карасик, розглядаючи концепти як духовні цінності, виділяє в їх структурі образний, поняттєвий та ціннісно-оцінний компоненти [3, с. 118]. Образний компонент мислиться як чуттєвий образ, викликаний метафоричними значеннями концепту. Звідси образний бік концепту – це зорові, слухові, тактильні, сприйняті нюхом характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті, це релевантні ознаки практичного знання. Поняттєвий складник є сукупністю значущих ознак об'єкта чи явища. Його поняттєвий бік – це його мовна фіксація, позначення, опис, структура ознак, дефініція, порівнювані характеристики даного концепту щодо того чи іншого ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано, їхня особливість – голографічна багатовимірна вбудованість у систему нашого досвіду. На оцінний складник впливають, відповідно, оцінки та поведінкові норми мовної спільноти. Ціннісний бік концепту є визначальним для того, щоб концепт можна було виокремити. Повна відсутність концепту в тій чи іншій лінгвокультурі, на думку В.І. Карасика, – явище досить рідкісне, більш рідкісне, ніж відсутність однослівного визначення для певного концепту [3, с. 120].

У нашому дослідженні, спираючись на вищезазначені теоретичні підходи, в структурі художнього концепту *FEAR* виокремлюємо поняттєвий, асоціативно-образний і ціннісний складники, доповнюючи цю модель символьним компонентом, як елементом асоціативно-образного складника, оскільки символічний зміст мовних одиниць реалізується в контексті через образи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сферою функціонування художнього концепту є художній текст, обраний нами роман-антиутопія Вероніки Рот *Divergent*, символічне наповнення художнього концепту *FEAR* в якому є особливо цікавим.

Перш ніж перейти до опису мовного матеріалу, з'ясуємо сутність символу. За словами українського літературознавця Р. Мниха, природа художнього символу передбачає співвіднесеність принаймні двох смислових центрів. Якщо один із них даний, то інший «заданий» автором у тексті твору. Отже, в художньому тексті «даність символу ґрунтується на образній природі художнього слова, відкритого для згаданої співвіднесеності не просто другому смислу, а множинності смислів» [6, с. 21]. Таким чином, інтерпретація конкретної символічної парадигми передбачає вивчення та тлумачення як смислів, так і шляхів їхнього співвіднесення. Символи бувають як *традиційними*, коли зображуваний автором предмет вже сам по собі є символом, так й *індивідуально-авторськими*, коли зображуваний предмет може набути символічних ознак у процесі самого зображення.

Авторка в романі поділяє людей на класи, так звані фракції, які відповідають рисам людини: *Candor* (Щирість), *Abnegation* (Альтруїзм (Зречення)), *Dauntless* (Безстрашність), *Amity* (Дружелюбність), *Erudite* (Ерудитія). Дивергентами у творі називають людей, які належать не лише до однієї фракції. Влада надзвичайно боїться таких людей, тому намагається їх знищити, оскільки, за її словами, дивергенти схильні до повстань і становлять загрозу суспільству. Досліджуваний нами концепт *FEAR* найбільш повно експлікується у вибірці, що стосується фракції Безстрашність, для якої характерні татування, виготовлення зброї, боротьба один з одним для розваги (*We can work in the Dauntless compound, drawing tattoos or making weapons or even fighting each other for entertainment*) [8].

Поняттєвий складник концепту *FEAR* представлений іменем концепту (лексемою *fear*), синонімами імені концепту та атрибутивами (*panic, paranoid, scary* тощо): “*You’re paranoid” I say; He said the simulations weren’t even scary* [8].

Страх представлений у романі рядом фізіологічних ознак, таких як тремтіння, «гусяча шкіра» (напр., *I shiver; and goose bumps appear on my arms* [8]), протиставлення мозкових зон, одна з яких відповідає за вияви страху (як емоції), а інша – за раціональне осмислення дійсності (“*It’s basically a struggle between your thalamus, which is producing the fear, and your frontal lobe, which makes decisions* [8].

Крім того, страх репрезентовано деякими фізичними проявами, характерними для переляку. Наприклад, героїня міцно стискає підлокітники аж до почервоніння кісточок, щоб опанувати свій страх: *She stands behind me. I squeeze the armrests so tightly the redness pulls away from my knuckles.*

Асоціативно-образний складник концепту *FEAR* представлено, зокрема, концептуальними метафорами EMOTIONS ARE ENTITIES (within a person), HEART IS CONTAINER FOR EMOTIONS, HEART IS MOVING OBJECT, EMOTION IS MOTION, котрі лежать в основі висловлення «*If I didn’t feel like my heart had migrated to my throat, I would ask her what it signifies. It must signify something*». Страх як емоція метафоризується як сутність, котра міститься в серці-контейнері і спричинює «рух серця до горла», що, у свою чергу, є психофізіологічною ознакою страху, опис якої ґрунтується на метафоричному перенесенні.

Асоціатами **страху** виступають **біль, жах, хвилювання**. Так, крісло схоже на крісло дантиста, яке в більшості людей асоціюється з болем, викликає в героїні страх перед процедурою: *a reclined chair, like a dentist’s, with a machine next to it. It looks like a place where terrible things happen* [8]. Зазначений контекст містить опис переживань головної героїні, яка не знає, в чому саме полягатиме процедура, і боїться болу: “*Don’t worry.*” *the woman says, “it doesn’t hurt.” Clumsily I sit in the chair and recline, putting my head on the headrest. The lights hurt my eyes* [8].

Символічний компонент структури досліджуваного концепту представлений індивідуально-авторськими символами страху та деякими загальнокультурними символами, переосмисленими авторкою, котрі, есплікуючись у контексті, виявляють ознаки концепту. Індивідуально-авторські символи в романі репрезентовані татуваннями учасників різних фракцій і несуть смислове навантаження для втілення ідеї роману. Крім того, кожен із малюнків-татувань втілює ряд специфічних ознак.

Наприклад, татуювання у вигляді **круга з полум'ям всередині** є символом фракції Безстрашність (*... a tattoo of the Dauntless seal. It is a circle with a flame inside it. <...> I don't have as many reservations about getting tattoos. They are a part of life here, just as integral to my initiation as learning to fight*) [8]. Татуювання – це ідентифікатор фракції, невід'ємна частина її життя. **Вогонь**, як загальнокультурний символ духовної енергії, стає в романі символом відважності.

Концептуальні ознаки (КО) *FEAR* виявляються на фоні двох опозицій – минуле-теперішнє та зміни-стабільність. Так, головна героїня переживає страх, опиняючись на порозі життєвих змін, котрі відображають невідоме. КО «страх змін» і «страх перед невідомим» виявляються в контекстах, де рішення прийняти зміни супроводжується **ризиком**, котрий асоціюється з небезпекою, негативними наслідками, проблемами в майбутньому. Наприклад, зображення символу фракції Альтруїзму (*Abnegation*) – **дві руки долонями вгору**, яке позначає самовіддачу й взаємодопомогу – на правому плечі дивергента Тріс – є символом особистості, нагадуванням про те, ким вона була, а зображення фракції Безстрашність (*Dauntless*) на лівому плечі – це нагадування про те, ким вона стала (*I felt safe getting the symbol of Abnegation — a pair of hands, palms up as if to help someone stand, bounded by a circle — on my right shoulder. I know it was a risk, especially after all that's happened. But that symbol is a part of my identity, and it felt important to me that I wear it on my skin*) [8]. Головна героїня розуміє, що татуювання, яке свідчить про її приналежність до іншої фракції, може мати негативні чи небезпечні наслідки, однак приймає цей ризик, тим самим виявляючи готовність подолати свій страх перед невідомим майбутнім.

Татуювання із зображеннями всіх фракцій у хлопця на прізвище Чотири (у нього лише 4 страхи) – це авторський символ **майбутнього**, нагадування про те, ким він хоче бути, надія на те, що людей не будуть ділити на фракції, кожен зможе бути тим, ким хоче (*“We've all started to put down the virtues of the other factions in the process of bolstering our own. I don't want to do that. I want to be brave, and selfless, and smart, and kind, and honest.” He clears his throat. “I continually struggle with kindness*) [8].

Татуювання із зображенням **яструба** має в основі символізм сонця в деяких частинах стародавнього світу (*In some parts of the ancient world, the hawk symbolized the sun. Back when I got this, I figured if I always had the sun on me, I wouldn't be afraid of the dark. <...> I was afraid of the dark <...> Now it reminds me of the fear I've overcome*) [8]. Як загальнокультурний символ **яструб** означає силу, енергію, захист, відродження, тоді як авторка осмислює його як символ безстрашності, відваги. Цікавим є кореляція сонця і яструба в романі, оскільки **сонце** є символом життя і світла, тому татуювання у вигляді яструба, який позначає сонце, врятувало б героїню від **темряви**, яка асоціюється зі страхом, котрий потрібно перебороти.

Страх у романі метафоризується як перешкода, яку потрібно подолати (*overcome*). У прикладі: *her tattoo representing a fear she overcame — a reminder of where she was, as well as a reminder of where she is now. Maybe there is a way to honor my old life as I embrace my new one* [8] зображення яструба, як постійне нагадування про минулий страх, який вдалося перебороти тепер, виявляє КО «страх змін», «страх як перешкода».

Ще одним авторським символом у творі виступає **річка**, яку часто метафорично прирівнюють до часу, швидкоплинності життя, тому вибір автором саме такого татуювання не випадковий, оскільки річка уособлює страх, який був пережитий у минулому й подоланий (КО «страх як перешкода»): *I can see a tattoo of a river on her right arm. Did she get it after her brother died? Was the river another fear she overcame?*[8].

Татуювання із зображенням ворона також має символічне навантаження. Три ворони – три члени сім'ї головної героїні Тріс (*Ravens. <...> Three of these flying birds. <...> One for each member of the family I left behind*) [8], яких вона все ще любить і відчуває провину за те, що залишила їх. Як загальнокультурний символ, **ворон** позначає зв'язок між цим світом і потойбічним. У романі ворон виступає символом покинутої сім'ї, яка залишилася в минулому (в «іншому» світі)

Концепт *FEAR* об'єктивується також концептуально ознакою «страх втрати», у прикладі: *Every tattoo I got with them is a mark of their friendship, and almost every time I have laughed in this dark place was because of them. I don't want to lose them* [8], татуювання – це знак дружби, нагадування про те, ким ти став поруч з людьми, що тебе оточують, проте виникає боязнь втратити те, що маєш.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволив змодельовати поняттєвий та асоціативно-образний складники концепту *FEAR*, з'ясувати символічне наповнення концепту на матеріалі роману Вероніки Рот *Divergent*, виокремити основні КО концепту, виявити концептуальні метафори, котрі об'єктивують досліджуваний концепт. **Перспективними**, на нашу думку, є подальші дослідження художньої концептосфери англомовного роману-антиутопії XXI століття.

Література:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Воробйова О.П. Концептологія в Україні : здобутки, проблеми, прорахунки / О.П. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–63.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Изв. АН. Серия литературы и языка. – Т. 52. – № 1. – 1993. – С. 3.
5. Маслова В.А. Поэт и культура: Концептосфера Марины Цветаевой / В.А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 256 с.

6. Мних Р. Категория символа и библейская символика в поэзии XX века / Р. Мних. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2002. – 258 с.
7. Ніконова В.Г. Художній концепт : процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В.Г. Ніконова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 113–122.
8. Roth V. Divergent / V. Roth [Електронна версія]. – Режим доступу : http://royallib.com/read/Roth_Veronica/Divergent.html#0.

Анотація

**Х. ПАВЛЮК. СИМВОЛІЧНЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ «FEAR»
У РОМАНІ-АНТИУТОПІЇ ВЕРОНІКИ РОТ «DIVERGENT»**

Стаття присвячена моделюванню структури художнього концепту FEAR у романі-антиутопії Вероніки Рот «Divergent». На основі мовного матеріалу з'ясовано смислове наповнення поняттєвого складника концепту FEAR, виявлено концептуальні метафори, котрі об'єктивують концепт. У статті описано індивідуально-авторські символи, котрі репрезентують концепт, виявлено його концептуальні ознаки.

Ключові слова: концепт, концептуальна ознака, символ.

Анотация

**К. ПАВЛЮК. СИМВОЛИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ КОНЦЕПТА «FEAR»
В РОМАНЕ-АНТИУТОПИИ ВЕРОНИКИ РОТ «DIVERGENT»**

Статья посвящена моделированию структуры художественного концепта FEAR в романе-антиутопии Вероника Рот «Divergent». На основе языкового материала выяснено смысловое наполнение понятийного компонента концепта FEAR, выявлены концептуальные метафоры, которые объективируют концепт. В статье описаны индивидуально-авторские символы, которые представляют концепт, выявлены его концептуальные признаки.

Ключевые слова: концепт, концептуальный признак, символ.

Summary

**Kh. PAVLIUK. SYMBOLIC CONTENT OF THE CONCEPT FEAR
IN THE DYSTOPIAN NOVEL „DIVERGENT” BY VERONICA ROTH**

The article deals with the symbolic content of the concept FEAR in the novel „Divergent” by Veronica Roth. On the basis of linguistic material the semantic content of conceptual component of the concept FEAR is found out, the conceptual metaphors objectifying the concept are revealed. In the article the authorial symbols that represent the concept of FEAR are described, its conceptual properties are revealed.

Key words: concept, conceptual property, symbol.